

Ihar Melnikau

Walka o prawdę historyczną : zachowanie pamięci o białoruskich żołnierzach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie na Białorusi

Niepodległość i Pamięć 24/3 (59), 295-312

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ihar Melnikau

Redaktor portalu historycznego www.istpravda.ru/bel

Walka o prawdę historyczną. Zachowanie pamięci o białoruskich żołnierzach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie na Białorusi

We wrześniu 1939 roku w szeregach Wojska Polskiego znajdowało się około 70 000 Białorusinów. W trakcie kampanii wrześniowej ludzie ci bohatersko walczyli przeciwko Niemcom i bolszewikom. Po 17 września 1939 znaczna liczba polskich żołnierzy trafiła do niewoli sowieckiej. Wśród nich było wielu mieszkańców województwa wileńskiego, nowogródzkiego, białostockiego i poleskiego. Ponadto, w okresie od końca 1939 roku do czerwca 1941 roku, w wyniku aresztowań i deportacji z zachodnich regionów Białoruskiej SRR w sowieckich łagrach i więzieniach znalazło się wielu obywateli II Rzeczypospolitej, w tym też i Białorusinów.

Po ataku Niemiec na ZSRR na terenie Związku Radzieckiego zaczęło się formowanie Wojska Polskiego pod dowództwem generała Władysława Andersa. W 1942 roku zdecydowano się ewakuować Armię Andersa do Iranu. Z terenu ZSRR wyjechało wtedy 75 488 żołnierzy i 37 765 cywilów, a wśród nich około 6–8 tysięcy Białorusinów. „Narodowość polska” uratowała życie wielu Białorusinom, bo pozwoliła im uwolnić się ze szponów kanibalistycznego systemu bolszewickiego.

Do połowy lat 90. Białorusinom, którzy byli na początku II wojny światowej w szeregach Wojska Polskiego oraz tym, którzy służyli w Armii Andersa, odmawiano prawa do nazywania się kombatantami. W 1993 Rada Najwyższa Białorusi przyjęła ustawę o weteranach, w której po raz pierwszy zostali wspomniani nie tylko radzieccy weterani. W 1995 roku żołnierze

Andersa (ci, którzy dożyli) otrzymali pierwszy radziecki jubileuszowy medal – 50-lecia Zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Do dziś mało wiemy o bohaterskich czynach tych ludzi. A jednak dla zachodnich Białorusinów II wojna światowa rozpoczęła się 1 września 1939 roku. Nasi rodacy walczyli w szeregach Wojska Polskiego w ciągu całej wojny.

Najlepszym sposobem zachowania pamięci o białoruskich żołnierzach Wojska Polskiego z września 1939 roku oraz z Armii Andersa jest – według autora – organizowanie wystaw i pisanie popularnonaukowych monografii. We wrześniu 2014 roku autor artykułu spróbował otworzyć w Zasławiu koło Mińska wystawę pod tytułem „Zachodniobiałoruska Atlantyda. Historia Zachodniej Białorusi w okresie międzywojennym w dokumentach fotografiach i artefaktach”. Wystawa składała się z ok. 300 przedmiotów pochodzących z prywatnych zbiorów autora. Prezentowano na niej m.in. mundury oficera 83. pułku piechoty Wojska Polskiego z Kobrynia, żołnierza piechoty wz. 36 oraz marynarza Pińskiej Flotylli Rzecznej. Wystawa została otwarta w Zasławiu 12 września i miała potrwać do 12 listopada 2014 roku. Główną ideą ekspozycji było pokazanie męstwa białoruskich żołnierzy Wojska Polskiego, którzy jako pierwsi w Europie, wraz z Polakami powiedzieli Hitlerowi „nie”. Otwarcie wystawy „Zachodniobiałoruska Atlantyda” odbyło się wbrew opinii o jej szkodliwości, wydanej przez kierownika wydziału ds. ideologii, kultury i młodzieży w Mińskim Obwodowym Komitecie Wykonawczym, Rusłana Truchana.

Otwarcie wystawy miało charakter nieoficjalny ze względu na zastrzeżenia wydziału ideologii. Już 16 września ekspozycja została zamknięta. Ciężko było zrozumieć tę decyzję, bo treść wystawy nie zawierała żadnych elementów, które stałyby w konflikcie z koncepcją ideologii państwowej. W jednym z wywiadów autor wystawy zaznaczył:

Moja główna idea, to żeby z okazji tak znaczącej rocznicy, jak 75-lecie rozpoczęcia II wojny światowej, podkreślić udział Białorusinów w walce z nazistowskimi Niemcami. To oni ramię w ramię z Polakami odważnie walczyli z hitlerowską armią i dokonali pierwszego kroku na długiej drodze do zwycięstwa nad hitlerowskimi Niemcami w maju 1945 roku. Pamięć o nich jest godna szacunku. Ale nie możemy przemilczeć, że był 17 września. Na naszej wystawie ta data została przedstawiona obiektywnie. Ale oczywiście, mówimy o represjach, które były w tym czasie, pokazujemy zdjęcia z deportacji i protokoły rewizji. Ale to jest fakt. I ani współczesne władze białoruskie, ani współczesne społeczeństwo białoruskie nie

jest odpowiedzialne za te zbrodnie stalinizmu. Ale to nie powinno być zapomniane. U nas nie lubią mówić o prześladowaniach, deportacjach. Ale to nie jest naukowe podejście. Nasza ideologia powinna być białoruska i reprezentować interesy Białorusi. Do 1995 roku, Białorusini, którzy służyli w Wojsku Polskim w trakcie drugiej wojny światowej, nie mieli statusu weteranów. Większość z nich umarła bez uznania przez państwo białoruskie ich zasług w walce z nazizmem¹.

W innym wywiadzie zaznaczyłem wtedy: „Myślę, że ci ludzie nie rozumieją, że trzeba podkreślać rolę Białorusinów, którzy walczyli z Niemcami, a poza tym pewnie nie chcieli pokazywać tej wystawy przed 17 września”².

Krótko po zamknięciu wystawy autor artykułu przystąpił do napisania książki, która była poświęcona historii Białorusi Zachodniej w okresie międzywojennym i uczestnictwu Białorusinów w walkach z Niemcami w szeregach Wojska Polskiego. Książka *Zachodniobiałoruska Atlantyda 1921–1941*, która ukazała się zimą 2015 roku, stanowi zbiór moich artykułów dotyczących omówionej tematyki. Znajdziemy tu opis życia codziennego zwykłych ludzi, biografie ciekawych postaci, związanych z historią Białorusi, jak również skrupulatną faktografię oraz analizę zjawisk historycznych, które miały miejsce na ziemiach białoruskich w okresie międzywojennym. W książce znajduje się dużo ciekawostek oddających klimat okresu międzywojnia – moda, sport, przemysł, życie kryminalne w województwie poleskim, wileńskim i nowogródzkim. Zamieszczone zdjęcia zostały wzięte z prywatnej kolekcji autora.

Już jesienią tego samego roku została wydana kolejna moja książka *Granica obok Zaslavia 1921–1941*, poświęcona przedwojennej granicy polsko-radzieckiej. Wiedza o tym, co działo się po obu stronach granicy w czasach międzywojennych, jest wciąż niepełna. Autorowi książki udało się zebrać wiele dokumentów, zdjęć obrazujących międzywojenną rzeczywistość. Zaslów to było miasteczko pograniczne, które można porównywać z dzisiejszym Brześciem. Jest tam wciąż wiele pamiątek, które o tym świadczą. W książce opisuję dawną granicę, strażnice polskiego Korpusu Ochrony Pogranicza, ra-

¹ *Ideolodzy postarali się, żeby wystawę o Wojsku Polskim zamknąć przed 17 września* // <http://kresy24.pl/ideolodzy-postarali-sie-zeby-wystawe-o-wojsku-polskim-zamknac-przed-17-wrzesnia/> [dostęp: 10.10.2014].

² *Białoruś. Przedterminowo zamknięto wystawę poświęconą m.in. kampanii wrześniowej* // http://wyborcza.pl/1,91446,16652078,Bialorus__Przedterminowo_zamknieto_wystawe_poswiecona.html#ixzz4StsMfpnY [dostęp: 12.02.2017].

dzieckich pograniczników z Zaslavia. Opowiadam o życiu na granicy, o kontrabandzie, o pracy polskiego wywiadu. Jeden z rozdziałów poświęcony jest Mińskiemu Rejonowi Umocnionemu – budowanemu na wypadek uderzenia z Polski – a nazwanemu potem przez Niemców „Linią Stalina”.

Opracowania na ten temat pojawiały w Polsce, ale przypuszczam, że wielu historyków nie było w miejscu, gdzie w latach 1921–1939 była granica i zna temat tylko z dokumentów archiwalnych. Interesujący jest też rok 1941. Mało kto wie, że podczas II wojny światowej Zaslaw się bronił. Pogranicznicy radzieccy przez kilka dni wstrzymywali uderzenie na Mińsk – choć to fragment historii radzieckiej, jednak pozostaje zapomniany. Tak naprawdę granica od 1939 po 1941 rok wciąż istniała. Białorusinów przez nią nie przepuszczano bez przepustek. W tej publikacji autor, oprócz głównego tematu, dużo uwagi poświęcił historii uczestnictwa Białorusinów w walkach kampanii wrześniowej oraz wyzwoleniu Włoch w 1944 roku (na przykład w bitwie pod Monte Cassino).

Po dwóch latach od zamknięcia wystawy w Zaslaviu, przy wsparciu Ambasady RP w Mińsku autorowi tego artykułu udało się przygotować nową, dwujęzyczną (po białorusku i po polsku) wystawę „Białorusini w Wojsku Polskim 1939–1945, z archiwum prywatnego Ihara Melnikaua”, która została otwarta 6 lipca 2016 roku w Narodowym Historycznym Muzeum Białorusi w Mińsku. Wystawa opowiada o uczestnictwie Białorusinów w walce z Niemcami we wrześniu 1939 roku. Obsadzone przez nich jednostki brały udział m.in. w bitwie pod Mławą, tak jak np. pochodząca z Baranowicz 20. Dywizja Piechoty. Wystawa przypomina również o służbie, jaką Białorusini odbywali w przedwojennym Korpusie Ochrony Pogranicza (KOP). Oprócz tego wiele uwagi poświęcono walkom Białorusinów z Niemcami w składzie 2. Korpusu Polskiego we Włoszech oraz w Normandii i nawet w Bitwie o Anglię. Autor wystawy przypomina również o tragicznym losie Białorusinów, którzy po odbyciu służby w armii Andersa wrócili do ZSRR. W 1951 roku sowieckie władze wysłały bowiem byłych andersowców do syberyjskich łagrów, a później nie uznawały ich za kombatanów. „Najważniejsze jest to, że przedstawiono tu historię zwykłych Białorusinów – takich jak Wiktor Omieljaniuk, który brał udział w obronie Twierdzy Brzeskiej w 1939 roku albo Włodzimierz Zawadzki, który walczył w szeregach polskich czołgistów w Normandii” – mówiłem w jednym z wywiadów³.

³ *Mińsk: wystawa fotografii „Białorusini w Wojsku Polskim // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1640612,Minsk-wystawa-fotografii-Bialorusini-w->*

1 września 2016 roku, w Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej odbyło się uroczyste otwarcie wystawy pt. „Białorusini w 2. Korpusie Polskim. Nieznane karty II wojny światowej”, która w większości składała się z eksponatów z mojej kolekcji. Wystawa była na początku skierowaną do Rosjan inicjatywą polskiej Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, poświęconą polskim żołnierzom walczącym na Zachodzie. Ambasada RP w Mińsku poprosiła autora tego artykułu o uzupełnienie jej o wątki białoruskie.

Na wernisażu była obecna senator RP Anna Maria Anders, córka generała Władysława Andersa, twórcy Armii Polskiej w ZSRR, która stała się podstawą formowania 2. Korpusu Polski Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Senator Anna Maria Anders, będąca także sekretarzem stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów i pełnomocnikiem prezesa Rady Ministrów do spraw dialogu międzynarodowego, w słowie powitania podczas oficjalnej części otwarcia wystawy powiedziała między innymi:

Spotykamy się w 77. rocznicę rozpoczęcia II wojny światowej, aby upamiętnić tych, którzy bez względu na narodowość i poglądy walczyli o wolność od hitlerowców. „Wolność krzyżami się mierzy...” – słyszymy w jednej z piosenek. Losy żołnierzy 2. Korpusu Polskiego często były okrutne, ale ci bohaterowie nie mieli wątpliwości, żeby stanąć w obronie wolności i praw człowieka. Część z tych osób stanowili Białorusini. Dla wielu z nich, zesłanych do GUŁAG-u, Armia Andersa stała się ratunkiem, nowym domem i nową rodziną. Niestety, wielu z nich nie wróciło już do domu, a ci, którzy wrócili, znowu zostali poddani represjom. Dlatego tym bardziej doceniamy fakt, że zostali włączeni do 2. Korpusu Polskiego i ich pamięć jest czczona, tak jak widzimy to dzisiaj.

Jako polski polityk i przedstawiciel polskich władz mam przede wszystkim obowiązek oddać cześć wszystkim, którzy przelewali krew w szeregach Wojska Polskiego, niezależnie od ich pochodzenia, narodowości, wyznania. Chcę przede wszystkim podziękować żołnierzom, którzy walczyli u boku generała Andersa, tym bardziej, że są wśród nas ich bliscy. W 77. rocznicę rozpoczęcia II wojny światowej chcę życzyć nam wszystkim, by historia nie popełniała więcej takich błędów, byśmy wszyscy mogli cieszyć się pokojem! Jestem przekonana, że takie uroczystości jak ta zbliżają Polaków i Białorusinów i wpływają na to, że normalizujące się stosunki między naszymi państwami, będą jeszcze lepsze⁴.

Wojsku-Polskim [dostęp: 1.03.2017].

⁴ *W Mińsku otwarto wystawę o Białorusinach w Armii Andersa* // <http://znadniemna>.

Wystawa „Białorusini w 2. Korpusie Polskim. Nieznane karty II wojny światowej” była wspólnym projektem Białoruskiego Państwowego Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, Ministerstwa Kultury Republiki Białoruś, Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Mińsku oraz białoruskiego historyka i kolekcjonera Ihara Melnikaua⁵. Na oficjalne otwarcie wystawy przybyli także potomkowie żołnierzy 2. Korpusu Polskiego. Wystawa prezentowała pamiątki i historie Białorusinów walczących w Armii Andersa. Obecny na otwarciu wiceminister kultury Białorusi Wasilij Czernik, w swoim przemówieniu przypomniał między innymi o początkach II wojny światowej. Zaznaczył, iż symboliczne jest to, że właśnie w rocznicę jej wybuchu, pierwszego września, została otwarta wystawa o udziale Białorusinów w walkach niezwyklego korpusu, który przemierzył trzy kontynenty: Azję, Afrykę i Europę. „Szlakiem tym kroczyły również osoby, które urodziły się na zachodnich terytoriach dzisiejszej Białorusi. Białorusini zawsze byli przykładem bohaterstwa i męstwa. 177 Białorusinów spoczywa na cmentarzu w Monte Cassino” – mówił białoruski wiceminister kultury⁶. Wasilij Czernik zaznaczył, że wystawa jest jeszcze jednym przypomnieniem o więzi Polski i Białorusi, o tym, że wspólną pamięć o II wojnie światowej trzeba chronić i przekazywać młodym pokoleniom. Ambasador RP Konrad Pawlik przypomniał wszystkim o cierpieniach, które przyniosła II wojna światowa, a także o tym, że była to okazja do budowania więzi braterskich, czego przykładem był udział Białorusinów w 2. Korpusie Polskim, który odniósł zwycięstwo pod Monte Cassino.

Powiedziałem w jednym z wywiadów:

Niestety, na Białorusi historia II wojny światowej rozpatrywana jest jedynie kontekście Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. We wszystkich podręcznikach mówiono, że wojna przyszła na białoruskie ziemie 22 czerwca 1941 r. Tymczasem pierwsze niemieckie bomby spadły na Grodno, Brześć, Nowogródek już 1 września 1939 r. i o tym prawie się nie mówi. I również nie mówi się, że Białorusini od pierwszego dnia tej wojny mężnie walczyli z nazizmem i bohatersko przeszli ten szlak w sze-

pl/18358/minsku-otwarto-wystawe-o-bialorusinach-armii-andersa/[dostęp: 1.03.2017].

⁵ *Их высота Монте-Кассино* // <http://tv.sb.by/kultura-i-iskusstvo-2/article/ikh-vysota-monte-kassino.html> [dostęp: 1.03.2017].

⁶ *„Свобода измеряется боевыми наградами”* // <https://charter97.org/ru/news/2016/9/2/220455/> [dostęp: 1.03.2017].

regach Wojska Polskiego razem z Żydami, Ukraińcami i innymi. I dlatego warto pokazywać kontekst II Korpusu i dobrze, że mamy taką możliwość dokonać tego w centralnym na Białorusi Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej⁷.

W październiku 2016 roku, w Mińsku ukazała się kolejna książka mojego autorstwa pt. *Zachodniobiałoruska Atlantyda 1921–1941. Między Warszawą a Moskwą*. Wiele miejsca w niej poświęcono historii Białorusinów w 2. Korpusie Polskim. Autor publikacji opisuje historię ziem białoruskich wchodzących w skład II Rzeczypospolitej, jak i Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Opowiada o walce wywiadów toczącej się na tych terytoriach, o rozwoju przemytu przez granicę polsko-radziecką, sytuacji Cerkwi, o życiu intelektualnym i gospodarczym. Przypomina przygotowania do wybuchu II wojny światowej po obu stronach granicy. „To nie jest zwykła książka historyczna. Jest efektem ogromnej pracy naukowca, a jednocześnie czyta się ją z fascynacją, niczym powieść szpiegowską” – powiedział dyrektor Instytutu Polskiego w Mińsku Mateusz Adamski⁸.

30 listopada 2016 roku, w Zespole Memorialnym „Twierdza Brześć-Bohater” odbyło się otwarcie wystawy „Białorusini w Wojsku Polskim 1939–1945. Z prywatnego archiwum Ihara Melnikaua” przygotowanej przez Ambasadę RP w Mińsku oraz Konsulat Generalny RP w Brześciu wraz z Zespołem Memorialnym. W otwarciu brali udział Nadzwyczajny i Pełnomocny Ambasador RP na Białorusi Konrad Pawlik oraz Konsul Generalny RP w Brześciu Piotr Kazakiewicz⁹. Jak wspominałem wyżej, w lipcu 2016 roku ta wystawa już była prezentowana w Państwowym Historycznym Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w Mińsku. 28 lutego 2017, przy wsparciu Ambasady Białorusi w Warszawie w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej

⁷ *Białorusini w armii Andersa – nowa wystawa w mińskim Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej* // <http://belsat.eu/pl/news/bialorusini-w-armii-andersa-nowa-wystawa-w-mińskim-muzeum-wielkiej-wojny-ojczyźnianej/> [dostęp: 1.03.2017].

⁸ *Zachodniobiałoruska Atlantyda. Książka o historii Białorusi w II RP* // <http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,20807582,zachodniobialoruska-atlantyda-ksiazka-o-historii-bialorusi.html> [dostęp: 1.03.2017].

⁹ *В Брестской крепости будет экспонироваться выставка «Белорусы в Войске Польском 1939–1945 гг.»* // <http://www.belta.by/culture/view/v-brestskoj-kreposti-budet-eksponirovatsja-vystavka-belorusy-v-vojske-polskom-1939-1945-gg-220534-2016/> [dostęp: 1.03.2017].

odbyło się wielkie otwarcie mojej wystawy „Białorusini w Wojsku Polskim w latach 1939–1945”¹⁰. W uroczystości wzięli udział przedstawiciele polskich instytucji rządowych, jak i attache wojskowi wielu krajów. Materiały przedstawione na wystawie wzbudziły duże zainteresowanie gości¹¹. Jednocześnie została opublikowana moja nowa książka *Zapomniani bohaterowie. Żołnierze z Białorusi w II Korpusie Polskim oraz I. Samodzielnej Brygadzie Spadochronowej*¹². Publikacja zawiera ciekawe i mało znane fakty o losach białoruskich żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i jest bogato ilustrowana zdjęciami i materiałami z kolekcji autora¹³.

Praca nad zachowaniem pamięci o Białorusinach w Wojsku Polskim we wrześniu 1939 roku, jak też w Polskich Siłach Zbrojnych jest ciężka, ale bardzo potrzebna. To jest ważny i niestety zapomniany wątek historii Białorusi. Oprócz tego to jest europejska historia Białorusi, której teraz bardzo brakuje.

Ihar Melnikau

Bibliografia

Białorusini andersowcy, w Wojsku Polskim, w Market Garden. Niesamowite historie odkryte przez niezależnego badacza i kolekcjonera // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1733159,Bialorusini-andersowcy-w-Wojsku-Polskim-w-Market-Garden-Niesamowite-historie-odkryte-przez-niezaleznego-badacza-i-kolekcjonera> [dostęp: 12.03.2017].

Białorusini w armii Andersa – nowa wystawa w mińskim Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej // <http://belsat.eu/pl/news/bialorusini-w-armii-andersa-nowa-wystawa->

¹⁰ *За вольность!!!* // http://ont.by/news/our_news/za-volnost [dostęp: 12.03.2017].

¹¹ *Polacy i Białorusini ramię w ramię leżą w Kuropatach. Wywiad z historykiem Iharem Mielnikowem* // <http://belsat.eu/pl/news/polacy-i-bialorusini-ramie-w-ramie-leza-w-kuropatach-wywiad-z-historykiem-iharem-mielnikowym/> [dostęp: 13.03.2017].

¹² *„Забытыя героі”*. Новая кніга Ігара Мельнікава // <http://www.istpravda.ru/bel/news/15534/> [dostęp: 10.02.2017].

¹³ *Białorusini andersowcy, w Wojsku Polskim, w Market Garden. Niesamowite historie odkryte przez niezależnego badacza i kolekcjonera* // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1733159,Bialorusini-andersowcy-w-Wojsku-Polskim-w-Market-Garden-Niesamowite-historie-odkryte-przez-niezaleznego-badacza-i-kolekcjonera> [dostęp: 12.03.2017].

w-minskim-muzeum-wielkiej-wojny-ojczyznianej/ [dostęp: 1.03.2017].

Białoruś. Przedterminowo zamknięto wystawę poświęconą m.in. kampanii wrześniowej // http://wyborcza.pl/1,91446,16652078,Bialorus__Przedterminowo_zamknieto_wystawe_poswiecona.html#ixzz4StsMfpnY [dostęp: 12.02.2017].

Ideolodzy postarali się, żeby wystawę o Wojsku Polskim zamknąć przed 17 września // <http://kresy24.pl/ideolodzy-postarali-sie-zeby-wystawe-o-wojsku-polskim-zamknac-przed-17-wrzesnia/> [dostęp: 10.10.2014].

Их высота Монте-Кассино // <http://tv.sb.by/kultura-i-iskusstvo-2/article/ikh-vysota-monte-kassino.html> [dostęp: 1.03.2017].

Mińsk: wystawa fotografii „Białorusini w Wojsku Polskim // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1640612,Minsk-wystawa-fotografii-Bialorusini-w-Wojsku-Polskim> [dostęp: 1.03.2017].

Odyseja Poleszuka. Gulag, szlak armii Andersa. Niezwykłe wspomnienia // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1767031,Odyseja-Poleszuka-Gulag-szlak-armii-Andersa-Niezwykłe-wspomnienia> [dostęp: 22.06.2017].

„Свобода измеряется боевыми наградами” // <https://charter97.org/ru/news/2016/9/2/220455/> [dostęp: 1.03.2017].

В Брестской крепости будет экспонироваться выставка «Белорусы в Войске Польском 1939–1945 гг.» // <http://www.belta.by/culture/view/v-brestskoj-kreposti-budet-eksponirovatsja-vystavka-belorusy-v-vojske-polskom-1939-1945-gg-220534-2016/> [dostęp: 1.03.2017].

W Mińsku otwarto wystawę o Białorusinach w Armii Andersa // <http://znadniemna.pl/18358/minsku-otwarto-wystawe-o-bialorusinach-armii-andersa/> [dostęp: 1.03.2017].

За вольность!!! // http://ont.by/news/our_news/za-volnost [dostęp: 12.03.2017].

Polacy i Białorusini ramie w ramie leżą w Kuropatach. Wywiad z historykiem Iharem Mielnikowem // <http://belsat.eu/pl/news/polacy-i-bialorusini-ramie-w-ramie-leza-w-kuropatach-wywiad-z-historykiem-iharem-mielnikowym/> [dostęp: 13.03.2017].

„Забытыя героі”. Новая кніга Ігара Мельнікава // <http://www.istpravda.ru/bel/news/15534/> [dostęp: 10.02.2017]

Zachodniobiałoruska Atlantyda. Książka o historii Białorusi w II RP // <http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,20807582,zachodniobialoruska-atlantyda-ksiazka-o-historii-bialorusi.html> [dostęp: 1.03.2017].

Ігар Мельнікаў

Кандыдат гістарычных навук,
Рэдактар сайта www.istpravda.ru/bel

Барацьба за гістарычную праўду. Захаванне памяці пра беларускіх жаўнераў польскіх узброеных сіл на Захадзе у Беларусі

У верасні 1939 г. у шэрагах польскага войска было каля 70 тысяч беларусаў. Падчас Вераснёўскай кампаніі гэтыя людзі гераічна змагаліся супраць вермахта і Чырвонай Арміі. Пасля 17 верасня 1939 года значная колькасць польскіх жаўнераў апынулася ў савецкім палоне. Сярод гэтых людзей было шмат жыхароў даваенных Віленскага, Навагрудскага, Беластоцкага і Палескага ваяводстваў Другой Рэчы Паспалітай. Акрамя таго, у перыяд з канца 1939 па чэрвень 1941 гадоў, у выніку арыштаў і дэпартацый з заходніх абласцей Беларускай ССР у савецкія працоўныя лагеры і турмы былі накіраваныя шматлікія польскія грамадзяне, у тым ліку і беларусы.

Пасля нападу Германіі на Савецкі Саюз на тэрыторыі СССР пачалося фарміраванне польскай арміі пад камандаваннем генерала Уладзіслава Андэрса. У 1942 годзе было прынята рашэнне аб эвакуацыі Арміі Андэрса ў Персію. Тады з СССР выехала 75,488 салдат і 37,765 грамадзянскіх асоб, сярод якіх было каля 6–8 тысяч беларусаў. “Польская нацыянальнасць”, а па сутнасці грамадзянства, выратавала жыццё многіх беларусаў, якія атрымалі магчымасць пакінуць краіну ГУЛАГу і НКУС.

Да сярэдзіны 1990-х беларусаў, якія былі ў пачатку Другой сусветнай вайны ў шэрагах польскага войска і тых, хто служыў у арміі Андэрса на іх Радзіме не лічылі ветэранамі. Толькі ў 1995 годзе беларускія андэрсаўцы (тыя, хто дажыў да гэтага моманту) атрымалі першы савецкі медаль у гонар 50-годдзя перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Да сённяшняга дня беларусы амаль нічога не ведаюць пра подзвіг гэтых людзей. Але для заходніх беларусаў, як і для усёй Еўропы, Другая сусветная вайна пачалася 1 верасня 1939 года.

Лепшы спосаб захаваць памяць пра беларускіх жаўнераў Войска Польскага, на думку аўтара – з’яўляецца арганізацыя выстаў і напісан-

не навукова-папулярных кніг. У верасні 2014 года аўтар гэтага артыкула паспрабаваў адкрыць у Заслаўі пад Мінскам выставу пад назвай “Заходнебеларуская Атлантыда. Гісторыя Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд у дакументах, фотаздымках і артэфактах”. Выставачны праект складаўся з каля 300 артэфактаў з маёй асабістай калекцыі. На выставе, сярод іншага, была прадстаўлена уніформа афіцэра 83-га пяхотнага палка Войска Польскага з Кобрына узора 1936 г., мундзір радавога пяхотніка польскага войска і матроса Пінскай рачной флатыліі ВМФ Другой Рэчы Паспалітай. Вернісаж павінен быў адбыцца 12 верасня 2014 года і выстава павінна была працаваць да 12 лістапада таго ж года. Асноўнай ідэяй праекту было жаданне паказаць мужнасць беларускіх жаўнераў Войска Польскага, якія разам з палякамі і прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцяў першымі ў Еўропе сказалі “не” Гітлеру. Адкрыццё выставы “Заходнебеларуская Атлантыда” было праведзена насуперак рашэнню кіраўніка аддзела па ідэалогіі, культуры і моладзі Мінаблвыканкама Руслана Трухана, які палічыў, што гэты праект “ставіць пад сумнеў ролю Савецкага Саюза ў барацьбе з нацызмам”.

Адкрыццё “Заходнебеларускай Атлантыды” стала неафіцыйным і ўжо 16 верасня выстава была зачынена. Цяжка было зразумець, рашэнне аб закрыцці, таму што змест выставы не ўтрымліваў якіх-небудзь элементаў, якія ўступаюць у супярэчнасць з канцэпцыяй беларускай дзяржаўнай ідэалогіі. У адным з інтэрв’ю, аўтар выставы адзначыў: “Мая галоўная ідэя – падкрэсліць уклад беларусаў у барацьбу супраць нацысцкай Германіі. Яны плячо ў плячо з палякамі можна змагаліся супраць вермахта, і зрабілі першы крок на доўгім шляху да перамогі над нацысцкай Германіяй у траўні 1945 года. Памяць пра іх варта павагі. Але мы не можам забываць пра тое, што адбывалася 17 верасня 1939 года. На нашай выставе гэтая дата прадстаўлена аб’ектыўна. Вядома, што гутарка ідзе і пра рэпрэсіі, якія былі ў той час. Мы паказваем фатаграфіі дэпартацый і прыводзім пратаколы ператрусаў. Але гэта факт. Ні сучасная беларуская ўлада, ні сучаснае беларускае грамадства не нясуць адказнасці за злачынствы сталінізму. Але пра тую трагедыю варта заўсёды памятаць. У нас, на афіцыйным узроўне не любяць узгадваць пра рэпрэсіі і дэпартацыі. Але гэта не навуковы падыход. Наша ідэалогія павінна быць беларускай і абараняць інтарэсы Беларусі. Да 1995 года, беларусы, якія служылі ў Войску Польскім у час Другой сусветнай вайны, не мелі статусу ветэранаў. Большасць

з іх памерла без прызнання беларускай дзяржавай іх заслуг ў барацьбе з фашызмам”¹. У іншым інтэрв’ю, тады я адзначыў: “Мне падаецца, што гэтыя людзі не разумеюць, што нам трэба падкрэсліць ролю беларусаў, якія змагаліся з гітлераўцамі, і да таго ж, верагодна, чыноўнікам не хацелася паказваць праўду пра падзеі 17 верасня 1939 года”².

Неўзабаве пасля закрыцця выставы, аўтар гэтага артыкула прыступіў да напісання кнігі, прысвечанай гісторыі Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд і ўдзелу беларусаў у баях супраць немцаў у шэрагах польскага войска. Кніга “Заходнебеларуская Атлантыда 1921–1941” (якая ўбачыла свет зімой 2015 года) стала гучнай падзеяй на беларускім кніжным рынку. У выданні я звярнуў увагу на паўсядзённае жыццё простых людзей, біяграфіі цікавых персанажаў, якія звязаны з гісторыяй Беларусі, а таксама апісанне і аналіз гістарычных падзей, якія мелі месца на тэрыторыі Беларусі ў міжваенны перыяд. Мода, спорт, кантрабандысты, крымінальнае жыццё ў Палескім, Віленскім і Навагрудкім ваяводствах, усё гэта можна знайсці ў маёй кнізе. Апублікаваныя ў кнізе фотаздымкі паходзяць з прыватнай калекцыі аўтара. Ужо восенню таго ж года мной была выдана наступная кніга “Мяжа ля Заслаўя 1921–1941 гт.”, прысвечаная даваеннаму польска-савецкаму памежнаму кардону, які праходзіў у некалькі дзесятках кіламетраў ад Мінска. Аўтару кнігі ўдалося сабраць мноства дакументаў, фотаздымкаў, якія паказваюць тое, якой была рэчаіснасць на “рыжскай мяжы”. Заслаўе – гэта былы памежны горад, які можна параўнаць з сённяшнім Берасцем. У кнізе я апісваю гісторыю савецкіх памежных умацаванняў так званага Мінскага ўмацаванага раёна, звяртаю ўвагу на польскую і савецкую памежную інфраструктуру, частка з якой (напрыклад, савецкія памежныя заставы і стражніцы польскага КАП) захаваліся да нашых дзён.

Даследаванні на тэму гісторыі былой мяжы з’явіліся ў Польшчы, але я мяркую, што многія гісторыкі не было на месцы, дзе ў 1921–1939 гадах праходзіў “рыжскі кардон” і яны карысталіся толькі архіўнымі

¹ *Ideolodzy postarali się, żeby wystawę o Wojsku Polskim zamknąć przed 17 września* // <http://kresy24.pl/ideolodzy-postarali-sie-zeby-wystawe-o-wojsku-polskim-zamknac-przed-17-wrzesnia/> [dostęp: 10.10.2014].

² *Białoruś. Przedterminowo zamknięto wystawę poświęconą m.in. kampanii wrześniowej* // http://wyborcza.pl/1,91446,16652078,Bialorus__Przedterminowo_zamknieto_wystawe_poswiecona.html#ixzz4StsMfnpY [dostęp: 12.02.2017].

дакументамі. Тое ж тычыцца і падзей чэрвеня 1941 года. Мала хто ведае, што падчас Другой сусветнай вайны Заслаўе некалькі дзён стрымліваў немцаў, якія наступалі на Мінск. Нарэшце, мала хто ведае, што былая савецка-польская мяжа з 1939 да 1941 года працягвала існаваць. Напрыклад, каб паехаць да сваякоў у БССР, жыхары былой Заходняй Беларусі павінны былі атрымаць дазвол з НКУС.

Праз два гады, пасля закрыцця выставы ў Заслаўі пры падтрымцы Амбасады Польшчы ў Мінску, аўтар гэтага артыкула падрыхтаваў новую двухмоўную (на беларускай і польскай мовах) выставу “Беларусы ў Войску Польскім у 1939–1945 гг. З прыватнага архіва Ігара Мельнікава”, якая 6 ліпеня 2016 г. была адкрыта ў Нацыянальным гістарычным музеі Беларусі ў Мінску. Выстава распавядае гісторыю ўдзелу беларусаў у барацьбе з нацыстамі ў верасні 1939 года (сярод іншага пра бітву пад Млавой, у якой удзельнічала 20-я пяхотная дывізія Войска Польскага з Баранавічаў). На выставе таксама расказвалася пра службу беларусаў у польскім Корпусе аховы памежжа (КАП). Акрамя таго, значная ўвага надавалася ўдзелу беларусаў у вызваленні Італіі ў складзе Другога польскага корпуса пад камандаваннем генерала Уладзіслава Андэрса. Аўтар выставы таксама ўзгадваў трагічны лёс беларусаў, якія пасля службы ў Польскіх узброеных сілах на Захадзе вярнуліся ў БССР. У 1951 годзе савецкія ўлады дэпартавалі гэтых людзей у сібірскія працоўныя лагеры, а пазней, пасля вяртання на Радзіму, яны не лічыліся ветэранамі Другой сусветнай вайны. “Галоўным з’яўляецца тое, што на гэтай выставе мы паказваем гісторыю простых беларусаў – такіх, як Віктар Амелянюк, які ўдзельнічаў у абароне Берасцейскай крэпасці ў 1939 годзе ці Уладзімір Завадскі, які ваяваў у польскай танкавай часцы ў Нармандыі”, – адзначаў я ў адным з інтэрв’ю³.

1 верасня 2016 г. у Музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ў Мінску адбылося ўрачыстае адкрыццё выставы. “Беларусы ў Другім Польскім корпусе. Невядомыя старонкі Другой сусветнай вайны”, якая, у асноўным, складалася з прадметаў з маёй калекцыі. Першапачаткова выстава была падрыхтавана Саветам па ахове памяці барацьбы і пакутніцтва для Расіі. Амбасада Польшчы ў Мінску папрасіла аўтара гэтага артыкула, дапоўніць яе беларускім кантэнтам.

³ *Mińsk: wystawa fotografii „Białorusini w Wojsku Polskim”* // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1640612,Minsk-wystawa-fotografii-Bialorusini-w-Wojsku-Polskim> [dostęp: 1.03.2017].

На адкрыцці прысутнічала сенатар Ганна Марыя Андэрс, дачка генерала Уладзіслава Андэрса, арганізатара польскай арміі ў Савецкім Саюзе, якая стала асновай для фарміравання Другога корпуса польскіх узброеных сілаў на Захадзе. Сенатар Ганна Марыя Андэрс ў павітальным слове, між іншым, адзначыла: “Мы сустракаемся ў дзень 77-й гадавіны пачатку Другой сусветнай вайны, каб узгадаць пра тых, хто незалежна ад нацыянальнасці і поглядаў змагаліся за свабоду ад нацыстаў. “Свабода мераецца крыжамі ...” – адзначаецца ў адной з песень. Лёс жаўнераў Другога польскага корпуса быў жорсткім, але тыя героі стаялі на абароне свабоды і правоў чалавека. Частка з гэтых людзей былі беларусы. Для многіх з іх, сасланых у ГУЛАГ, Армія Андэрса стала выратаваннем, новым домам і новай сям’ёй. На жаль, многія з іх не вярнуліся дадому, а тыя, хто прыехаў на Радзіму, падвергся новым рэпрэсіям.

Як польскі палітык і прадстаўнік польскіх уладаў абавязана ўшанаваць усіх тых, хто праліў сваю кроў у шэрагах польскага войска, незалежна ад іх паходжання, нацыянальнасці, веравызнання. Я хачу асабліва падзякаваць салдат, якія ваявалі разам з генералам Андэрсам, тым больш, што сярод нас іх блізкія”, – адзначыла Ганна Марыя Андэрс⁴.

Выстава “Беларусы ў Другім Польскім корпусе. Невядомыя старонкі Другой сусветнай вайны” з’яўлялася сумесным праектам Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, Пасольства Польшчы ў Мінску і беларускага гісторыка і калекцыянера Ігара Мельнікава⁵. На афіцыйным адкрыцці прысутнічалі і шматлікія нашчадкі салдат Другога польскага корпуса. На выставе была прадстаўлена гісторыя беларусаў, якія ваявалі ў Арміі Андэрса. намеснік міністра культуры Беларусі Васіль Чэрнік, які прысутнічаў на адкрыцці, у сваім выступе адзначыў, што сімвалічна, што выстава адкрываецца менавіта 1 верасня. “Беларусы заўсёды былі прыкладам гераізму і мужнасці. 177 беларусаў пахаваныя на могілках у Монтэ-Касіна” – адзначыў намеснік міністра культуры Беларусі⁶. Васіль Чэрнік падкрэсліў, што выстава

⁴ *W Mińsku otwarto wystawę o Białorusinach w Armii Andersa* // <http://znadniemna.pl/18358/minsku-otwarto-wystawe-o-bialorusinach-armii-andersa/> [dostęp: 1.03.2017].

⁵ *Их высота Монте-Кассино* // <http://tv.sb.by/kultura-i-iskusstvo-2/article/ikh-vysota-monte-kassino.html> [dostęp: 1.03.2017].

⁶ «Свобода измеряется боевыми наградами» // <https://charter97.org/ru/>

з'яўляецца яшчэ адным напамінам пра сувязь Польшчы і Беларусі.

У сваю чаргу, Амбуладар Польшчы ў Беларусі Конрад Паўлік нагадаў пра пакуты, якія прынесла на польскую і беларускую зямлю Другая сусветная вайна, а таксама пра тое, што гэта была магчымасць будаваць братэрскія сувязі паміж народамі, прыкладам чаго стаў удзел беларусаў у барацьбе з нацызмам у шыхтах Другога Польскага корпуса. “На жаль, у Беларусі гісторыя Другой сусветнай вайны разглядаецца толькі ў кантэксце Вялікай Айчыннай вайны. Ва ўсіх падручніках адзначаецца, што вайна прыйшла на беларускія зямлі 22 чэрвеня 1941 г. У той жа час, першыя нямецкія бомбы ўпалі на Горадню, Берасце, Навагрудак 1 верасня 1939 года. Не адзначаецца, што беларусы з першага дня гэтай вайны гераічна змагаліся супраць нацызму. І таму вельмі важна, што мы можам паказаць гістарычную праўду ў галоўным вайсковым музеі Беларусі”, – сказаў я ў адным з інтэрв’ю⁷.

У кастрычніку 2016 года ў Мінску убачыла свет мая новая кніга “Заходнебеларуская Атлантыда 1921–1941 гг. Паміж Варшавай і Масквой” значнае месца ў якой займае гісторыя ўдзелу беларусаў у барацьбе з нацызмам у складзе Другога польскага корпуса. “Гэта не проста гістарычная кніга. Гэта вынік велізарнай працы вучонага, які чытаецца з захапленнем, як шпіёнскі раман, – кажа дырэктар Польскага інстытута ў Мінску Матэвуш Адамскі⁸.

30 лістапада 2016 года ў Мемарыяльным комплексе “Берасцейская крэпасць-герой адбылося адкрыццё выставы “Беларусы ў Войску Польскім 1939–1945 гг. З прыватнага архіва Ігара Мельнікава”, падрыхтаванай Амбуладай Польшчы ў Мінску і Генеральным консульствам Польшчы ў Берасці. На адкрыцці прысутнічалі Надзвычайны і Паўнамоцны Пасол Польшчы ў Беларусі Конрад Паўлік і генеральны консул Польшчы ў Берасці Пётр Казакевіч⁹. 28 лютага 2017 года пры дапамозе Амбулады Рэспубліцы Беларусь

news/2016/9/2/220455/[dostęp: 1.03.2017].

⁷ *Białorusini w armii Andersa – nowa wystawa w mińskim Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej* // <http://belsat.eu/pl/news/bialorusini-w-armii-andersa-nowa-wystawa-w-mińskim-muzeum-wielkiej-wojny-ojczyźnianej/> [dostęp: 1.03.2017].

⁸ *Zachodniobiałoruska Atlantyda. Książka o historii Białorusi w II RP* // <http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,20807582,zachodniobiałoruska-atlantyda-książka-o-historii-białorusi.html> [dostęp: 1.03.2017].

⁹ *В Брестской крепости будет экспонироваться выставка „Белорусы в Войске Польском 1939–1945 гг.“* // <http://www.belta.by/culture/view/v-bre>

у Варшаве ў Х павільёне Варшаўскай цытадэлі адбылося ўрачыстае адкрыццё маёй выставы “Беларусы ў Войску Польскім 1939–1945 гг.” На мерапрыемстве прысутнічалі прадстаўнікі польскіх дзяржаўных устаноў, а таксама вайсковыя аташэ шматлікіх краін¹⁰. Адкрыццё выставы прайшло з аншлагам, а матэрыялы, прадстаўленыя на ёй, выклікалі вялікую цікавасць гасцей¹¹. Тады ж была выдана і мая новая кніга “Забытыя героі. Жаўнеры з Беларусі ў Другім польскім корпусе і Першай польскай асобнай паветрана-дэсантнай брыгадзе”¹². Выданне ўтрымлівае цікавыя і малавядомыя факты пра лёс беларускіх жаўнераў Польскіх узброеных сіл на Захадзе і багата ілюстравана здымкамі і матэрыяламі з калекцыі аўтара¹³.

Праца па захаванні памяці пра беларускіх жаўнераў Войска Польскага ў верасні 1939 года і салдат беларускага паходжання ў Польскіх узброеных сілах на Захадзе цяжкая, але вельмі патрэбная для сучаснай Беларусі.

Ігар Мельнікаў

Бібліяграфія

Białorusini andersowcy, w Wojsku Polskim, w Market Garden. Niesamowite historie odkryte przez niezależnego badacza i kolekcjonera // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1733159,Bialorusini-andersowcy-w-Wojsku-Polskim-w-Market-Garden-Niesamowite-historie-odkryte-przez-niezaleznego-badacza-i-kolekcjonera> [dostęp: 12.03.2017].

stskoj-kreposti-budet-eksponirovatsja-vystavka-belorusy-v-vojske-polskom-1939-1945-gg-220534-2016/ [dostęp: 1.03.2017].

¹⁰ *За вольность!* // http://ont.by/news/our_news/za-volnost [dostęp: 1.03.2017].

¹¹ *Polacy i Białorusini ramię w ramię leżą w Kuropatach. Wywiad z historykiem Iharem Mielnikowem* // <http://belsat.eu/pl/news/polacy-i-bialorusini-ramie-w-ramie-leza-w-kuropatach-wywiad-z-historykiem-iharem-mielnikowym/> [dostęp: 13.03.2017].

¹² “*Забытыя героі*”. *Новая кніга Ігара Мельнікава* // <http://www.istpravda.ru/bel/news/15534/> [dostęp: 10.02.2017].

¹³ *Białorusini andersowcy w Wojsku Polskim, w Market Garden. Niesamowite historie odkryte przez niezależnego badacza i kolekcjonera* // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1733159,Bialorusini-andersowcy-w-Wojsku-Polskim-w-Market-Garden-Niesamowite-historie-odkryte-przez-niezaleznego-badacza-i-kolekcjonera> [dostęp: 12.03.2017].

Białorusini w armii Andersa – nowa wystawa w mińskim Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej // <http://belsat.eu/pl/news/bialorusini-w-armii-andersa-nowa-wystawa-w-mińskim-muzeum-wielkiej-wojny-ojczyźnianej/> [dostęp: 1.03.2017].

Białoruś. Przedterminowo zamknięto wystawę poświęconą m.in. kampanii wrześniowej // http://wyborcza.pl/1,91446,16652078,Bialorus__Przedterminowo_zamknieto_wystawe_poswiecona.html#ixzz4StsMfpnY [dostęp: 12.02.2017].

Ideolodzy postarali się, żeby wystawę o Wojsku Polskim zamknąć przed 17 września // <http://kresy24.pl/ideolodzy-postarali-sie-zeby-wystawe-o-wojsku-polskim-zamknac-przed-17-wrzesnia/> [dostęp: 10.10.2014].

Их высота Монте-Кассино // <http://tv.sb.by/kultura-i-iskusstvo-2/article/ikh-vysota-monte-kassino.html> [dostęp: 1.03.2017].

„Свобода измеряется боевыми наградами” // <https://charter97.org/ru/news/2016/9/2/220455/> [dostęp: 1.03.2017].

Mińsk: wystawa fotografii „Białorusini w Wojsku Polskim // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1640612,Minsk-wystawa-fotografii-Bialorusini-w-Wojsku-Polskim> [dostęp: 1.03.2017].

Odyseja Poleszuka. Gulag, szlak armii Andersa. Niezwykle wspomnienia // <http://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1767031,Odyseja-Poleszuka-Gulag-szlak-armii-Andersa-Niezwykle-wspomnienia> [dostęp: 22.06.2017].

Polacy i Białorusini ramię w ramię leżą w Kuropatach. Wywiad z historykiem Iharem Mielnikowem // <http://belsat.eu/pl/news/polacy-i-bialorusini-ramie-w-ramie-leza-w-kuropatach-wywiad-z-historykiem-iharem-mielnikowym/> [dostęp: 13.03.2017].

В Брестской крепости будет экспонироваться выставка „Белорусы в Войске Польском 1939–1945 гг.” // <http://www.belta.by/culture/view/v-brestskoj-kreposti-budet-eksponirovatsja-vystavka-belorusy-v-vojske-polskom-1939-1945-gg-220534-2016/> [dostęp: 1.03.2017].

W Mińsku otwarto wystawę o Białorusinach w Armii Andersa // <http://znadniemna.pl/18358/minsku-otwarto-wystawe-o-bialorusinach-armii-andersa/> [dostęp: 1.03.2017].

За вольность!! // http://ont.by/news/our_news/za-volnost [dostęp: 12.03.2017].

„Забутыя героі”. Новая кніга Ігара Мельнікава // <http://www.istpravda.ru/bel/news/15534/> [dostęp: 10.02.2017].

Zachodniobiałoruska Atlantyda. Książka o historii Białorusi w II RP // <http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,20807582,zachodniobialoruska-atlantyda-ksiazka-o-historii-bialorusi.html> [dostęp: 1.03.2017].

Publikacje nadesłane

Wydawnictwo REPLIKA

Marek A. Koprowski, *Żołnierze wyklęci, Wspomnienia i relacje. T. 2*, Zakrzewo 2017.

Marek A. Koprowski, *Mord na Wołyniu. Zbrodnie ukraińskie w świetle relacji i dokumentów. T. 1*, Zakrzewo 2017.

Muzeum Narodowe w Kielcach

Joanna Kaczmarczyk (red.), *Rafała Hadziewicza twórcze życie : katalog wystawy monograficznej*, Kielce 2016.

Robert Kotowski, Piotr Walczyk (red.), *Obrazy, które wchłaniają. O twórczości Jacka Sienickiego*, Kielce 2017.

Muzeum Narodowe w Warszawie

Anna Katarzyna Maleszko (red. nauk.) : Simon Włoch, Anna Omi (przekład), *Podróż do Edo : japońskie drzeworyty ukiyo-e z kolekcji Jerzego Leskowicza = Journey to Edo : Japanese ukiyo-e prints from the collection of Jerzy Leskowicz*, Warszawa 2017.

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie

Janusz Gmitruk, *Ludowy Związek Kobiet*, Warszawa 2017.

Józef Tejchma, *Bunt przeciw starości*, Pułtusk–Warszawa 2017.

Muzeum Architektury we Wrocławiu

Krzysztof Eysymontt, *Architektura renesansowych dworców na Dolnym Śląsku*, Wrocław 2010.

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie

Adam Buława, Roman Matuszewski, Mieczysław Siciński, Ewa Wasilewska, *Powstanie Kościuszkowskie i jego naczelnik. Tradycja i współczesność*, Warszawa 2017.

Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami im. Witolda Pileckiego w Warszawie

Leszek Zaborowski (red. prowadzący), *Zapisy terroru – Warszawa*, Warszawa 2017.

Dom Spotkań z Historią

Maria Buko, Katarzyna Madoń-Mitzner, Magda Szymańska (wybór i oprac.), *Przetrwalam*, Warszawa 2017.

„Kronika Warszawy”

2017: nr 1(155).

„Karta : Kwartalnik Historyczny”

2017: nr 92.